

Аблай мен Жібекбай хандардың Қазақ хандығындағы
іс-шаралары,

Аблай хан мен Жібекбай ханның Қазақ хандығын
тәуелсіз мемлекетке айналдырып келді. Аблай Қазақ хандығын
бір орталықтан басқаратын мемлекетке айналдырып келді.
Ал Жібекбай хан болса, Ресейдің құрамына кіріп, Қазақ
хандығын қорғап келді. Бірақ Аблай хан мен Жібекбай
хан мемлекетке қандай пайдаларын тигізді? Қазіргі таңда
осы сұраққа жауап бере алмайтын жастар көп.

Жібекбай хан 1731 жылы Анна Иоанновнаның келісімі шартқа
қол қояна байланысты Қазақ хандығын Ресейдің құрамына
кіргізді. Ресейдің құрамында Жібекбайдың айтуы бойынша
Қазақ хандығын қауіпсіздікте орналастырған. Ал Ресейдің
құрамына кіруге міндетті болды. Немесе елдің тас-талқан
ны иеленетін еді. Жібекбай көптеген хаттар жазды және
Қазақ хандығының саясатын дамытуға тырысты. Жібекбай-
дан кейінгі хан болып сайланған Аблай болды. Ал 1741
жылы хан болып сайланған және Қазақ хандығына деген
пайдалары болды. Аблай хан Жоңғар хандығының және
басқа да жаулардың алды Қазақ хандығына босайтын-
дай ел құрып келді. Ал сауда істерінің, сот істерінің
жүйесін бұзды. Аблай бір орталықтан басқарма-
тын елді ақсақ және жоңғарлардың көзін жаңаға тыры-
сты. Аблай хан тек елдің қауіпсіздігін қамтамасыз еткен
және, таңда қазақтардың соғысқа аттанарда рухын
көтеріп, өз хандарын ұрпақ үшін қылмыс деп және
ұрпақтарының тәуелсіз елде өмір сүріп деп айтқан.

Аблай 1781 жыл дүние салғаннан кейін, Қазақ хандығын соғысқа аттанарда "Аблай! Аблай!" деген ұран айтқан. Менің ойымша, Аблай ханның Қазақ хандығына тиген пайдасы Жібекайыр ханға қарағанда көп болуы мүмкін. Өйткені Аблай хан Жоңғар хандығын жоюға және тәуелсіз мемлекет құруға тырысты.

Қорытпидымай келе, Жібекайыр хан мен Аблай ханның пайдасы Қазақ хандығының дамуына ықпал етті. Соғыста екі хан өздерінің баптылығын және қайсарлығын көрсеткен. Осы екі тарихи тұлғалардың қолымен Қазақстан тәуелсіздігін алды.

1

Эссе

Аблай хан и Асулжан хан были великими людьми. Они отличались тем, что были хороши в Политике и в том, что они сохранили единство и независимость страны. Для этого они шли на переговоры и дипломатические встречи с другими правителями. Они сыграли большую роль в истории. Они сделали очень многое для народа и в дальнейшем способствовали получению независимости. Аблай хан был очень умным и смог объединить 3 жуза в единое государство. За свои годы правления он сделал очень много для народа.

Парақтың артқы жағын толтырмаңыз / Обратную сторону листа не заполнять.

ОЖАГАРТУ МИНИСТРЛІГІНІН
"ДАРЫН" РЕСПУБЛИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМ-ПРАКТИКАЛЫҚ ОРТАЛЫҚ
РЕСПУБЛИКАЛЫҚ МЕНШЕКЕТТІК ҚАЗЫНАЛЫҚ АӨСПОРТНА

Шірдейіс хан Ісәк хан Іетіне тік қарап Іетімен қарап тұра
 іздігіне үшін салысқа атанған Шірдейіс хан ешқандай негіз
 ие емес атыя үшін ешқандай Іетіс оң ұста алмаған
 Шірдейіс хан мыңдарған салысқа қатысқан өзі ұстамаған
 неше түрлі негізсіз орындай маулар Шірдейіс Іетіс негіз
 дік кезде құрыметер салысқа Шірдейіс хан тек халық
 мыңына үшін салысқа ел мыңымына ұста алмаған
 ел Ісәк ханға неше алмаған Шірдейіс хан қарап елге неше
 түрлі негізсіз неше түрлі мыңымына қарап маулар Іетіс
 салысқа тек Ісәк ханға салысқа керек Іетіс Іетіс
 екі ханы салысқа Ісәк екі ханға негізсіз қарап
 Іетіс Іетіс салысқа Іетіс Іетіс Іетіс Іетіс Іетіс
 да алмаған Іетіс Іетіс Іетіс Іетіс Іетіс Іетіс Іетіс
 Іетіс Іетіс Іетіс Іетіс Іетіс Іетіс Іетіс Іетіс Іетіс Іетіс

Шірдейіс хан мыңымына қарап маулар Шірдейіс хан қарап елге неше
 түрлі негізсіз неше түрлі мыңымына қарап маулар Іетіс
 салысқа тек Ісәк ханға салысқа керек Іетіс Іетіс
 екі ханы салысқа Ісәк екі ханға негізсіз қарап
 Іетіс Іетіс салысқа Іетіс Іетіс Іетіс Іетіс Іетіс
 да алмаған Іетіс Іетіс Іетіс Іетіс Іетіс Іетіс Іетіс
 Іетіс Іетіс Іетіс Іетіс Іетіс Іетіс Іетіс Іетіс Іетіс Іетіс

113 XVIII ғасырда Абылай ханға Жібекбай ханға Қазақ хандығының тәуелсіздігін сақтауға және қытайып жатқандарға өз ұстанымдары барды. XVIII ғасырда Қазақ хандығы үш нұсқа бөлінді, алар кіші нұсқа, орта нұсқа және ұлы нұсқа барды. 2-нұсқа өз ханы сайланды. Мысалы Жібекбай хан кіші нұсқа ханы болып сайланған, ал Абылай хан орта нұсқа Қазақ хандығының ханы болып сайланды. XVIII ғасырда Қазақ хандығы Моңғол хандығымен соғыста болып, жеңіліске ұшырап бар жатқан, сол жақытта Қазақ хандығының салт-дәстүрінде Ресей империясы өз билігін күшейтіп алып, моңғол державына айналған мемлекет барды. Жібекбай хан Моңғол хандығының қол астында болып үшін 1731 жылы Екатерина патшайымнан көмек сұрап Ресей империясына айт береді. 1740 жылы қарай Кіші нұсқа Ресей империясының қол астында болып соң, орта нұсқа билері Ресей империясына айт береді. 1756 жылы Қазақ хандығының иері түрелді Ресей империясының қол астына алынды. Абылай хан сатпаппа, хандар ~~көшіп-қонды~~ билігі бұзылып, қазақ хандығы көшіп-қонды, отырқыш халыққа айлана бастады.

Бір жағынан Жібекбай хан шабуылшылардан өз хандығын құтқартып келіп Қазақ хандығының иері басқа шабуылшыларға беріп қойды. Ал Абылай хан болса Қазақ хандығының иері тәуелсіздігін сақтап қалуға бар үлесін қосып, Ресей империясына қарсы шығып алармен 10 жыл соғысқан.

2. Қасым хан оқ тусында қазақ халқының санын шешендігімен жеткен болатын. Ол оқыта қазақ халқы үшін өте керемет оқыта болған. Ақ Тәуке хан билегенде қазақ хандығын құру ойы басталған. Қасым хан билеген кезде қазақ халқының санын шешендігімен жетіп қоймай олар өз тәуелсіздігі үшін айтқан болатын. Кейінде Қасым хан мен Тәуке ханға атас-бабаларымыз өз ойларын айтқан және оларды дауысқа алып күй тартып жеткізген. Тәуке хан билік құрғанда оларды тусында керей мен Жәнібек хандар болатын. Яғни Керей мен Жәнібек хандар "қазақ хандығын" құрған болатын. Қасым хан мен Тәуке ханның іші және сыртқы саяси бағыттарында ортақ белгілерді атап өтетін болсақ: қазақ санын көбейту, яғни ол Қасым ханның қалыптан келген болатын. Бірақта екеуі де билік еткен кезі әбесте сәтсіз болған болатын, ол сәтсіздіктің бағыттарын айтпай және арқасын хатшыларды жіберіп біліп отырды. Сондай ақ Қасым хан билеген жылдары оқай болған жоқ, ол кездері ашаршылық болатын. Онда Қасым хан оқ тусында шешендігімен болатын болса онда ол шешендігімен ашаршылықтан алып шығарған болатын. Сондай оқыта Тәуке хан билеген кезінде болады. Онда ашаршылықтан адамдар қайтас болған етін. Бізде қазақтарда хандар, би менендер көп. Бізде билер үлкен бір дауыс мену үшін керек. Олар балмаса көп ел арасында сәтсіздік көп болатын еді. Ақ менендер белгілі бір затты айтуды үшін дауысқа, күй, жоқ арқылы айтқан етін.

„Суыртан сайлау ақын“-дегендігі естіген етін біз. Хандарға келетін болсақ, ал бөлек мәртебе етін, хандар ел басқарып, ел арасында адалдықта жасап беріп отырады, кәзіргі тілімен айтсақ президенттер сияқты. Хандар бөлек мәртебе болған мен олар тек қана хан ұрпақтары берілері. Себебі ханлық мұрагер ұлы бар байлыққа ие болып қалары да өз жесіне немесе атасына қалған байлықты алады. Хан ұрпақтары сарбаз болыпта татайындай алады. Ал біздің елдің хандарына келсек Жасым хан, Тәуке хан Есім хан, Керей мен Жәнібек және Қазықтайық екі соқты хан, Женесар хан. Осы жерден Жасымға тоқталамын болсақ „Жасымның қасқа жала, Есім ханның ескі жала“-деген мақалдар ел аузынан таратаы. Хандар белгілі бір елге елге ашы секірі істермен айналысады және оларға үздіктері елге болып отқан жатдайды айтады. Яғни белгілі-бір арамға көмек керек болып атса соны ханға айтып, сол хан сол арамға үй, мүлік, аялға қамтамасызден тамақтарында береді.

Қасым хан мен Тікше ханның билік
кезеңдерін салыстырып, олардың ішкі және
сыртқы саяси бағыттарындағы ортақ
белгілер мен тарихи сабақтастықты
саралайды

Бізге қазаттарда хандар, билер, иешендер көп. Олардың бұрынғы
атқаратын істері бар. Мысалы билер үшін бір дауды шешу
үшін керек. Олар болмаса көп ел арасындағы заңдар соғыспен
шешуге тура келуші еді. Ал иешендер белгілі бір заңды айту
үшін даңбырмен, жүйемен, жорымен жеткізген. Иешендер аспаптарды
көп қолданады. Олар айтыс - тартыс, дау - дамайға жақын болып
келеді. Иешендер әр сөзге жауап тауып сол жерде шешімін
тауып шығып кетеді. "Қырып салма ақын деген сөз осы жақтан
шыққан. Хандарға келетін болсақ. Олар белгілі бір елге соғыс
шығу сенімді істермен айналысады. Және үзілері сол елде болып
жатқан іс-әрекеттерді жеткізіп отырады. Яғни сол тұрғындарда
қалай қорық болып жатса үй, мал-мүлік жатып қалған беру
сенімді. Хан болу мәртебесі ол тек хан ұрпақтарына ғана
бұйырады. Себебі ханның мұрагер ұлы бар байлыққа иеленеді.
Оз жейінен, атасынан келесе атадан қалған мүлкі мұра ретін-
де алады. Келесе хан ұрпақтары бас қалбашын келесе сарбаз
ретіндегі татайындала алады.

Ал біздің елдің хандарына келсек Қасым хан, Тікше хан,
Есім хан, Керей мен Жәнібек жүйеде қазғұның ең соңғы хан
Кенесары хан, Аблай хан, Жәлқайыр хандар. Осы жақтан Қасым
ханды алсақ. "Қасым ханның қаза жамы, Есім ханның есіні
жамы" дегенді де аңғарымыз бар. Олар ел адына кеңінен тарауда

Мнеде біз Қасым ханның тұсында мимонга жеттік.
Қазақ хандығын құрған Керей мен Жүзібектің ұмытпағанымыз
мен. Қысқа батыр болып тәуелсіздік жеткен адамдарда
бар мысалы. Байұрған Мамырұлы, Мамыр Мамытова, Шың Мағамбетов,
Бақытжан Қашқарбаев ата-аналарымызды ұмытпаймыз.

Қазір тәуелсіздік күні 16 желтоқсан, "16 желтоқсан
тәуелсіздік алған күн, ермене бол маңғылы ел маңында
қалған күн" дегендей 1991 жылдан бері біліміз тәуелсіз. Бүгін
ұранымыз, ел маңымыз, туымыз бар. Біз тәуелсіздік алыс тұрғы
орыстарға бағынышты болғанбыз. Сол кезде біздің дана ұстаздарымыз
қазақша мынамын оқытпаса қазақша білмейміз едік.
Сол кезде "Қазақ поэзия" сондай 1917 ж. шығарғанда, "Алаш"
партиясы құрылғанда 1917 жылы құрылды, және 1919 ж. мамырағам.
"Үш күз" партиясы 1917 жылы құрылды. "Алаш" партиясының демеуші қалаушы
"Ахмет Байтұрсынұлы", "Ахмет Байтұрсынұлы", "Міржақып Дулатов", "Шың Мамыров",
"Тоқсанбаев", т.б. өмірлер. Бізге тәуелсіздік алып бергендері үшін көп
рахмет айтсаңыз. Сол кездерде көп ақсау шығарған еді "Беркей"
"Оан'қазақ" т.б. Қазақ балалары маңындағы үшін неше түрлі шығар,
поэма, шығармалар шығарған еді.

Ел бірлігі сақталған, рәміздері, әлем бойынша 90-жылда тұрған
мемлекетіміздің құрамына бұл тұлғалардың жекеттерін жолға
қолдана алатымыз!

Әсе

Ғасым хан мен Тәуке ханның билік кезеңдері

Біз Ғасым хан мен Тәуке ханды кішкентай күйімізден танып өскенбіз. Ал орта есеңге келгенде оларды біз Қазақстан тарихи көнедіниан оқып, біліп, сараласқанбыз. Біздің есімізде Ғасым мен Тәуке хан батыр, әділ, ақылды, зұлым адам ретінде сақталып қалған. Ол екі де Қазақ хандығы түсінде билік еткен, екеуі де Шығыс ханның ұрпағынан болған ұлы тұлғалар. Олар билік құнған заманда елімізде қой үстінде бозторғай қушыртқанын, тәуелсіз, еркін заман болған. Екеуінің де есімі тарихта алтын әріптермен жазылған.

Бұл екі хан билік еткен заманда қарама-қарсы заң, тәртіп оны қалыптастырған еді. Дау-дала, ұрыс, талас, араздық, жауласу өшіп тұрған кезеңде бұл екі хан өз еркімен жасады. Олар: "Ғасым ханның қасқа қолы", Тәуке хан - "Жеті жарғы". Ол кездерде "Есім ханның екі қолы" секілді де заңдар жинағы шыққан бағым. Оған үшін Ғасым хан билік еткен жылдар 1411-17 жылдар Қазақстан тарихындағы ең керемет жылдар болып есептеледі себебі, сол кезеңде Қазақтың еліміз 1 млн га жетіп, зерек еліміз 300 мыңға жеткен кезең етін. Ғасым хан өз заманымен әділ біріктіреді, елтіп мақтасынға, татыныға, ақылдыға шақырды. Тұрарын арасындағы дау-далады шешті. Тәуке хан да өз заманындағы ең мықты хандардың бірі болған. Ол өзінің жеті жарғысын әділ басқарған. Ол Тәуке ханның "жеті жарғы"-сы елімізге дүйін қалдырып келеді. Жеті жарғы арқылы ол Қазақтың ішіндегі болып жатқан мәселелерді шешкен. Сол замандағы мәселелер: жер мәселесі, оқу мәселесі, (құқық), тағы басқа мәселелер шешілген. Екі хан да ермен мауарды ойсыратып жетіп, елімізде сақтап қалған. Олар өздерінің ақылдылығының арқасында мау шынғанда көптеп құрны талып қанды шайқастарда (Аңқадай, Қалыңқырылған) елімізге жаңа тигізеді. Екеуі де ермен еткенімен айналды. Олар көрші елдермен жақын қарым-қатынас ернатты,

елдің экономикасын дамытты, сауда қарым-қатынасын кеңейтті. Сол кездерде тұрғын жерлері, базарлар, сауда орталықтары ашылды. Қытаймен сол кездерде Ұлы Жібек жолы дамыды, оның айналасындағы шаруаларда сауда дамып, шүлденті. Мұжы мен Жасын ханның тұсында ішкі де, сыртқы да саясат дамыды.

Әсілізді қорытындылай келіп Мұжы хан мен Жасын хан билік еткен жылдар Қазақстан тарихындағы ерекше жылдар. Біздің балшықта да біздің қазіргі күйіміз не болып, қандай бағыр едік деген сұрақтар туындайды. Осындай батыр бабаларымыздың арқасында. Сол бабаларымыздың арқасында қазіргі ұрпақ Мұжы хан мен Жасын хандай батыр, еркурек, ақпап, дана, керемет, қып тұта болсам деп еліктеп, аршындайды, олармен шығарылады. Осыған Қазақстан тарихындағы ең ұлы адамды көрсет десе, кінә тұрар. Мұжы хан мен Жасын ханды көрсетер еміз. Мұны да осы хандардың ұрпақтарымен қытайлықтар, тарихшыларға біз осындай батыр кейіп деректер қалдырып келетінін шын жүректен рақмет айтамын. Біз әрдайым білімізді тарихымызбен, тұңғыларымызбен шыңдана берейік!

2. Жасаш хан мен Тәуке ханның билік кезеңдерін салыстырып, олардың ішкі және сыртқы саяси бағыттарындағы ортақ белгілер мен тарихи сабақтастықты саралаңдар.

Жасаш хан (1511-1523) мен Тәуке хан (1680-1718) қазақ тарихындағы мемлекеттілікті нығайтып, ел бірлігін сақтау мақсатында үлкен еңбек сіңірген хандар болды. Екі ханның да басты мақсаты - қазақ халқының бірлігін, мердіз тұтастығын және мемлекеттің тәуелсіздігін сақтау еді.

Жасаш ханның билігі кезінде қазақ даласының мекарасы кеңейіп, адам саны миллионнан асты. Ол "Жасаш ханның басқа мол" атты заңдар жинағын жасап ел ішіндегі тәртіпті күшейтті. Тәуке ханда осы бағытта жинақталған "Меті жары" заңдары енгізілді. Бұл заңдар батыс (бұқаты) - дағы батыстағы реттер, әділдік орнатуға бағытталды.

Сыртқы саясатта Жасаш хан көрші елдермен яғни Мәскеу мемлекетімен дипломатиялық байланыс орнатты, Тәуке хан Ресеймен, Бұхара және Ғабғал хандықтарымен батыстағы дауысқа. Екі ханда елдің бейбітшілігімен тұрақтылықты басты мақсат етті.

Тарихи сабақтастық - олардың ел басқарудағы даналығы мен бірлік идеясын жинақтарында. Жасаш мен Тәуке ханның саясаты қазақ халқының мемлекеттік дәстүрін сақтап, кейінгі ұрпаққа үлгі болды деп сенеміз.....

Эссе

Қасым хан мен Тәуке хан қазақ жеріндегі ең алып хандардың бірі, екеуі де өз биік кезеңдерінде өз нартнамаларын жазған, мысалы; Қасым ханның басқа намыс, тәуке ханның 7 нартнамалық, Тәуке ханның 7 нартнамалық; несір дауы, жер дауы, салмақ т.б. қатарында болған мәселелердің шешімдерін жазған. Ортақ белгілері екеуі де ішкі саяси бағамдарда нақыл ұстатқан ел ішіндегі даулардың әділ шешіміне білген, ал сыртқы саясатта кеңірек болса да Қасым хан жортуылдармен байланыста насатан Тәуке хан бұқар ханға т.б. ендерімен қарым қатынас жасады. Қасым ханның тұсында ел шекарасы кеңейді. Қоратондымай келе Қасым хан мен Тәуке хан ел мүддесі үшін күрес істеді, екі ханның тәуелсіздігі алу қанша еңбектері үйкен, бірі ендік шекарасын кеңейтсе, бірі ішкі саясатты салғанда, бұл хандардың биік еткен хандардың дау қабілетінде, дау арқылы ендік мәселелерді шешті.

Экі мақарыба - Қасым хан мен Тәуке ханның билік кезеңдерін салыстырып, олардың ішкі және сыртқы саяси бағыттарындағы ортақ белгілер мен тарихи сабақтастықты қаралау.

Қасымхан билік жасаған калдар 1311-17 ж. Тәуке хан - кеті картаны шарттан, Қасым ханның қаста жала заңдарын жасады. Ал арқалы қазақта бірік, отақшастыққа мақарды. Екеуде қазақ хандығы тұсында билік еткен, Шыңтае ханның ұрпағы. Және екеуде билік құрған заманда қой ұстине бозтортай шығартаған заман болған. Қызылдарын отаққан. Тәуке ханның кеті картаны арқалы қалыпта бірікке мақарды сол замандағы дауды, ұрысты теңдік, жер мекеніміз иемінді. Біз бұны Қасым ханның кезінде көркейі дамыды. Және ер Тәуке хан билік жасаған калдарын түсірін алтын тасыр естие атаған Еде тоқосының пен тәртіп орнады, заң мен әділдік күшейді. Тәуке хан ішкі саясаты: оқан бірі ал шығар кеңейі ұрды, ру тайпалар арасындағы алауыздықты мақды, қазақ жүздерінің басын біріктірді. Сыртқы саясаты: қызылдарға қатысты отақтан ұйым дастырды. Тесеймен бұқарға қалыптарамен ара-қатынасты ұстауды күздейі. Және қазақ қалыбы қорғау үшін сыртқы күштерді күшейте бастады м.б. т.б.

3. Аблай хан мен Әбілхайыр ханның XVIII ғасырдағы ішкі және сыртқы саясатының ортаң және айырмашылығын түсіндіріңіз. Екі ханның ел бірлігін сақтау мен тәуелсіздікті қатаңдығымен қамтамасыз ету, тарихи рөлін бағалаңыз.

Аблай хан — 1771-1781 жылдар аралығында билеген, қазақ билеушілерінің бірі. Аблай хан — өте бағал, еліне адал хан десек болады. Біз оның бағалдығын сыртқа (қу) жауларға тәтіп беру үшін аяндай күні-түні еңбек етіп жүргенін білеміз. Оның еліне деген адалдығын, Ресей империясына қосылмай, Ресейді тек қатаң жүзінде ғана мойындағанын білеміз. Олайша, Аблай хан елкімнің күшіне сүйенбей, өз елінде, өз жерінде ештеңеге қарамастың өз билігін орнатқан.

Әбілхайыр хан — 1728-1768 жж. аралығында билеген. Әбілхайыр хан Ресейдің құрамына кірместен бұрын, Әбілхайыр хан-дотқан Керей мен Жәнібек бөлініп шығады да, жеке хан-дық құрады. Ал Әбілхайыр хан Орус патшайымы Аннамен келісімі меріқа қол қойып, кіші жүзді Ресейдің құрамына еңгізеді. Ресей патшайымы ханға "сыртқа жауларға тәтіп беру, еңдік экономикалық жағдайын дамытуға" үде береді. Алайда бұл үделерін орындамай, хан мен халықтың аңсауына пайдаланып, бекіністер салды, қазақ жерлерін тарихи ала бастыды.

Олайша осы екі ханда халықтау бірлігін, тәуелсіздігін, мықты үшін барынша біт істеген. Бірақ, Әбілхайыр хан сырттан көмек іздеп, жауларға қарсы тұрған. Ал, Аблай хан өз күшіне сүйене отырып, сыртқа жауларға өзі тәтіп берген. Екі ханда елі үшін аябағанын, бір-бірін күші еңбек етті. Сол үшін екі

хандардың рәздері тарихта мәуіі өміле із қадірған.

Аблай хан 1711 ж. дүниеге келген. Ол Қазақ хандығында биік еткен. 1741 ж. биікке отырады. Ол өз елін қатаң билейді. Ол өте мықты, ешкімге бағынбайтын кешпейтін адам болған. Оның ~~ежелгі~~ ішкі, саясатот қатары болған. Ол сырт елдермен бейбіт қатынаста болған. Мәселен айтқанда Қытай, Тәңіш мемлекеттерінің. Олар Жібек жолы арқылы байланысқан.

Әбілқайыр хан өте бағам болған. Ол өз Әбілқайыр хандығын құрған. Ол өз елінен саяси азамат болған. Оның тұсында Керей және Жәнібек хандары болды. Алайда 1712 жылы Керей және Жәнібек өз хандығын алып Моңғолстан еліне кетеді. Себебі Әбілқайыр хан сол хандардың айыптарын жасап, хандық арасында бөлісі өте қатты түрде. Сондықтан хандық арасында көбейіп, Керей мен Жәнібек кетеді. Аштаннан ~~Аштан~~ Әбілқайыр 1714 жылы Керей мен Жәнібекпен кек алу үшін жаңа ұйырады. Бірақ ол жаңа ~~жаңа~~ ауырған қайтыс болды. Аблай хан Қытай еліне қорық жасауға 1781 жылы маусымда сол жеріне қаза табады. Аблай хан мен Әбілқайыр хан екеуінде ислам діні ұстанылған. Олар екеуінде саяси азамат отырған. Әбілқайыр хандығының астанасы сол кездегі Сыр бойы болған. Олардың бар айырымы-ислам хандық саяси болды. Әбілқайыр тұсында хандық саяси.

1 мин-ға дейін жеткен. Сол кісілер арықасанда
қазір тәуелсіз елге айналды.

Ғұн көсемі Аттишмен Бейбарос сұлтанның өмірі туралы

Аттиша мен Бейбарос өмірі туралының тұңғыш еңбектері. Олар қайтпас-қайсар мақұт болған. Сонымен қатар ғана, ақылды, ақылмен болған. Бейбарос сұлтанның мақұтасын ол, моңғол елді билеген патша болған. Бейбарос сұлтанның патша болу үшін ерекше көзге түскен. Бейбарос сұлтанның басқарған моңғолға қарсы алып барған. Ол қайтпас-қайсар мінезмен, күшті қарумен, ақылмен моңғол елді патша болған. Бейбарос сұлтанның өз соңында тұрған меріс сарымен келген. Ол моңғолға қарсы болғандықтан қалыптан.

Енді ғұн көсемі Аттишмен келсе ол өте мақұт батыр, қайсармен, көсем болған осы қасиеттері бір өзінің болғандықтан болған. Ол 8 сарымен қарсы қарсы қарсы мемлекеттер ~~оған~~ Аттиша көсеммен қарсы қарсы. Тіпті әлемнің 4 қорығына кіретін Цинь қорығы қарсы қарсы қарсы қарсы қарсы қарсы. Аттиша мағара көптеген мемлекеттерге қарсы қарсы қарсы. Аттишменнің өмірі бір сарыға бара мақұт кезінде бір сарымен осы сарымен осы сарымен. Аттиша көсем мен Бейбарос сұлтанның тұңғыш еңбектері екеуі де ақылмен мақұт өмірі ел билеген.

Аблай хан мен Әбілқайыр хан қазақ тарихындағы көрнекті тұлғалардың қатарына кіреді. Бұл екі тұлға да XVIII ғ. өмір сүрген және сол жылдары билік құрған. Аблай хан 1771-1781ж. араалығында билік етті, Аблай хан билік еткен жылдары ұш жүздің басы қосылып, елі ішінде тұтастық орнады. Аблай хан сыртқы саясатында өзі мемлекеттерімен құрғанын саясат ұстанды, ол Ресей, Қытай, моңғол секілді алауым мемлекеттерімен мақсат қарым-қатынаста болды, бірақ ешқандай соғысқа бас илемді. Аблай хан сол мемлекеттерімен сауда-саттық жасады. Аблай хан ішкі саясатында да өзі шебер болды, ол халықтың әл-ауқатын, күн-көрісін мақсатты, сауданы, қолөнерді дамытты, бірақ Аблай хан басқа назарын елінің еліне қойды, халықтың елінің ішкі айналысқан қанда, отырықшы өмір салтын ұстанғанын қалады, себебі: қазақ халқы көшіп-қонып жүргенде мекендерін айырып алып, елдерін, елдерін өзі мемлекеттерден сақтап қала амайтындығын түсінді. Бірақ қанша қалағанымен де Аблай хан қазақ халқын отырықшылыққа бейімдей алмады. Аблай хан ішкі және сыртқы саясатында осындай ұстанымдар ұстанды. Аблай хан дипломат, хан, батыр болды және қазақ хандығының дамуына үлкен үлес қосты.

Әбілқайыр хан XVIII ғасырда кіші жүзді биледі. Ол билік құрған уақытта қазақ халқының жағдайы нашар еді, қазақ хандығына моңғолар шабуыл жасап, қазақ хандығының жағдайын нашарлатты. Ол кісі осындай жағдайынан шығу үшін Ресейдің құрамына қосылып келді,

ол Ресей бізді моңғарлардан қорғайды деп ойлап, 1731ж Ресей патшайымы Анна Иоановнаға септ беріп, ант қабылдап ешкімнен ақылдаспай кіші нұсқа Ресей құрамына қосты. Бірақ Әбілқайыр ханның тұспындамасы қате болды, Ресей қазақтарға моңғарлардан қорғанады қайта қазақтарды өзіне отар еткісі келді. Әбілқайыр хан ішкі саясатта халықтың маңдайын мақсартуға үкен мән берді, Әбілқайыр хан халықтың маңдайын мақсартуға үкен қес қосты.

Абылай хан мен Әбілқайыр хан халықтың, қазақтардың маңдайын мақсартқысы келді, бірақ екеуі ол мақсатқа жету үшін екі түрлі жолды таңдады, Абылай хан ешкімге бас имей мыңарықтан шықса, Әбілқайыр хан Ресейдің құрамына кіру арқылы мыңарықтан шығуы келді, бірақ мыңарықтан шықпай, керісінше маңдайды одан әрі қиындатты. Бұл екі тұтада Қазақстан тарихында үкен орын алады.

2. Құсын жан мен Түке жанқы билік кезеудерік салыстырып, олардың ішкі және сыртқы аясы болып табылатынын ортақ белгілермен тарихи сабақтастықта саралайды.

Құсын және Түке жанқы өз билік белгілері мен сапалары болған. Екі жаңда өз билік еткен нысандарында. Көптеген еубек еткен, мысал келтіре кетсем: Құсын жанқы қасқа малы деп бекер айтпайды, яғни жан билік еткен нысанында жанғы малтан айтатын болған, ол тұрағы Нейжан Бөкейханов өз шығармаларында бөліскен. Өзі көптеген заңдарды жасаушылар мен оқыдағын шығарған. Ал 23 түкеге келер болса, екі жанқы ортақ тұстары көп болған. Түке жанқы кезінде жеті негізгі заңдар шығарылған: 1. Артық құқық құқық қайта тәртіптілік, әділдік орнат бастаған. Түке жанмен Құсын жанқы құқық жүйесі көп болған деседі, алайда, екі жаңда екі бөлек нысандары ел басқарған. Түке жанқы тұсында жанғы бейбітшілік орнап жатса, ал Құсын жанда қызметінің ике бір нысанына келген.

Екеуіде құқық қайта үміт аяндай еубек етіп, жан бол-
ғандары жан. Құқықты жанқы өз тұтып өскен жерлері үміт аяндай еубек етті. Кіргіп кескен; кіргіп жан тапқан еудері, қызық қызық қызық соғысты тер төгіп шатасты баран еубек еткені тұрағы Ахмет Байтұрсынұлы өз еубектерінде қалдырған.

Мен үміт екі жанқы орна бөлек, ерекше бірақ оларға қызығушы ойы-
ған аяндай болған. Ата-бабаларымыз кезінде дұра айтқан оған
үміт "сімі деп бір ер тұса, оған құрыс қыба."

тұжырым екі ит тұжырым - деген мағына, Осы мағына үш
күзгі жемектегі аяғы деп ойлауы.

Адам өмірі, еркіндігі, оның құқығы башам да бәрі үшін ең маңызды саналған. Ежелгі Египет, Ежелгі Месопотамия деген екілді ортаңғы елдерде құқық жүйе өте көп болған. Ол башам мұрсын, Еуропа елдерінде десаулық, далашыншындық қатнастар орта ба-
сқарыда да белен алған.

Ал Үш Даладан алтын дәуіріндегі Қазақ хандығындағы құқықтық жүйе, біздің рәмі қалай болған? Ең алдымен Қазақ хандығының құрылуына қарасақ, Әбілқайыр ханға наразы болған 200 мың қазақ 1459-1460 жылдары Керей мен Жәнібекке қосылып, Жетісуға, Шу мен Таласқа арасына көшіп кеткенін көреміз. Бұның өзі біздің маңда деген қарапайым халықтың ойын елемеленгені, яғни, құқық дұрыстан жаңадай болған наразылық.

Келесі кезекті Қасым ханға берейік. Қасым хан Жәнібектің 1511-1518 жылдары биікке еткен кезінде Қазақтың әуемін көтер-
іп, "Қасым ханның Қасқа шай" атты заңдар жинағын шығарған. Бұл заңдар жинағында мүліктік, қолшығар, әкері, өмілік, жұртшылық деген 5 бөлім бар. Бес бөлімнің де құқық қорғауға деген қатысы бар. Әсіресе, мүліктік, қолшығар деген бөлімдерінде бұл салаға ерекше мән берілген. Мүліктік заң — жеке мүлкінің, менемелілігі, мүлкі, өнері, мал қорғауына қатынасты емес, қол-
шығар заң — қосымша болған үрлік, қарлық, адам өмірі, зарлық-заңдылық, бүлік сындырып жасауларды көтергені.

Қазақ хандығы тарихындағы екінші бір заңдар жинағы 1598-1625 жылдары Есім ханның кезінде шығарылған "Есім ханның ескі шай" саналады. Бұл құжатты "Қасым ханның қасқа шай-
ның" жалғастырулары деп қарастырамыз. Себебі, мұнда біздер соғысқа, құқықтық қорғауларға жалғастырулар енгізіп, әдеттегі арт-
тырылады.

Әз-Тәукеге тоқтатпаша бұрын қазақ қоғамындағы билер сотына көзі болсақ. Билер — ауылдар мен ірі-қайтыс қауымның басқарушысы, дағдарыс сот ісін атқарушы және салт-дәстүрлер мен тарихтың білгірлері. Билер тек қана би емес, әкери де адам болған. Оның икемді ретінде кіші тұздық бас биі Әйтеке биді ала алатын. Ал Золасында кіші тұздық аға биі аманжан. Ұлы тұздық бас биі Төле бидің ағалары да атақты батыр Жалаңтөз болған. Ал осы Жалаңтөз обласының аумағында дүниесі келген. Орта тұздық биі Қазбекті даусып қаз даусып, икемді бас биі болғандықтан қаз даусып Қазбек биі деп атаған. Осындай ұлы билерді айтқан соң, оларға мінедей қамаса бар Тәуке ханның кезегіне келсек. Ол 1680-1715 (1718) жылдары билік еткен, ұлы тұздық тұрмасын кезінде ел басқарған ұлы хан. Әз-Тәуке хан "Қасқа маңда", "Ескі маңда" ауқалы ауқалы кек "Мені жарып" заңдар жинағын шығарды. Бұл жинақтың шығуына ұлы ұлы би ат салысты. Жинақтың шығу уақыты XVIII ғасырдың басы болғандықтан. Жинақтың құрылымы ашақ болсақ. Мәселен онда кісі өлтіру салып қаралған. Яғни, ер адамның өліміне 1000 қой, әйел адамға 500 қой. Бір кісі бір кісіні мұрны соғарса мәшһәп өтеу керек, қолы не аяғы соғарса қарама беруі керек деген секілді шаралар бар. Сонымен қатар, Әйел кісі немесе балалары үйіндегі ер адамның, не баласы үлкен кісі жасаған қылмыстың сыртына шығарылуы керек. Бұны мәні "үй" деген мағына мемлекеттегі Әйелмен сыртына шығарылуға, үлкенге құрмет көрсетуге жатады. Осы жинақтың көтерілген екі ұлы мәселердің бірі — Әйел құқығы. Яғни, отбасында Әйел адамға ұрып-соғып, зорлық көрсетуге мойын салымады. Қарапайым сыртына өрне біреудің қолына тиісу ауыр қылмыс. Ол үшін өлім жазасына дейін беріледі. Қазақ қашан да қаз баласын жинақтаған, Оны қадірлі санаған.

Қазақ тарихындағы елесті кезеңдердің бірі — Кеңес саясатын құрамындағы кез. 1917 жылдан бастап құрылғаннан 1991 жылғы тәуелсіздік алғанға дейінгі уақыт қазақ халқы үшін ең бір қасіретті жылдар. Дихан, Ахмет, Міржақып ағаларымыз автономия құру жолында алдымен 10 жыл, 2 жыл мерзімнен сотталып, соңында 1937-1938 жылдары жазықпен айыпталып отырды. Сол ісінде М. Нұмабаев, С. Сәдуақасов, М. Шахматов, М. Құдайбердіұлы, Сейітовтар не бір түрлі айыппен қолжетпей кетіп, шаршап еңбектері жойылды. Мұнан бәрі Кеңес үкіметінің заңындағы әділетсіздіктің рухани көрінісі. Оның ең айқын көрінісі ретінде Ермұқан Бекмахановтың ісін айта аламыз. Бекмаханов 1946 жылғы өзінің "Қазақ КСР тарихы" еңбегінде Кеңесары қасорып қолжетпей кетерді. Оған дейін диссертация жазып, доктор лауазымын алған. Осы еңбегі үшін оны "басқарушы" деп айыптап, 1952 жылғы 25 жылға соттады. Оны кейін ақтап шығарғанымен, бұл тарихта "кеңес саясатын жазықпен жазып" ретінде мақба бектеді. 1988 жылғы М. Дулатұлы, М. Құдайбердіұлы, М. Нұмабаев, А. Байтұрсынұлы, М. Мімауытовтар, ал, 1989 жылғы Дихан Бөкейтаев ақталды. Бұдан басқа қаншама мыңмен қазақ әйелдері, балалары заңсыз айыпталып, Қарлап, Аңхир, Сестімаз лагерлеріне айдалды.

1991 жылғы тәуелсіздік алған соң жағдай түрақтанды. 1993, одан соң 1995 жылғы конституция бойынша елімізде жоғары сот ақталды бар. Конституцияның 99 бап, 9 байланыс түрады. Одан басқа аймақтар, кеңестік соттар өз қолжетпей елесті атқаруда. Соңғы жылдары бәрінен ең бір жағдайда резонанс алған соттар — Салмақат ісі, Мерзаттық соты.

Қорытындылай келе, тарихымызда адам өмірі, оның жағдайы арқашан да жоғары бағамаланатын, жағдайда әділдік деген нәрсеің маңызын орың алатын және де "Бірдеңені бүлдірсең, оның орнына бәрібір де өтейсің" деген принцип түрлі жағдайларда көрініс.

"Қазақ хандығы дәуіріндегі құрамы мен
 мен бізге естелік қылып, (қарақалпақ) тарихы маңызды"
 Кішігірім орта есеппен мемлекет Қазақ хандығында өңдік құ-
 рамы мен ермен сөз түрі-бізге сөз қалыптастырған. Қысқасы
 өркендеу кезінде дамыған бұл құрылым ермен сөз сөз иеленген сөз-
 қалыптастыру үшін өте ерекше еді. Қысқасы-қарақалпақ өмір сүріп көр-
 сін елде ұрпақ, барониста, қарақалпақтың бар-ау, мадәйімі, қып-
 дімірін білдіретін. Бірақ, хандықта зерттеулер жүргізіп, же-
 ледіңізге өткізген зерттеушілер, оның ішінде Рахым бұл тұрғыдан
 мен келіспеді. Рахымовтың айтуына: "қарақалпақта (қазақтарда) ұр-
 пақ, дауыс әріпін елсе...", яғни әдіспенен мадәйімі, қып-
 дімі өңдік жау құрылымы бар үміт тұрар мемлекет болған.

XV ғасыр екінші жартысы, қазіргі қазақ жерінде Жібекайың
 хандығы (қыпшақ ел хандығы), Моғолстан, Ноғай ордасы билік ете-
 ді. Осы уақытта Керей мен Жүзік, Шаңырақтың ұрпақтары, дәй-
 рекі Чирек (Орда) хандығы, өзімен тасымал қазақтар минап, Моғолстан-
 ға көшіп кетеді. Бірақ, соңында бекетінен айырылған Жібекайың
 хандығы қарақалпақты, екі сарытап Шу мен Талас алабында өң-
 дік хандықтан құрады. 1465 жылы бұған дейін тек өлгендер-
 тің маңында қалғаннан "қазақ" термині, ендігі сәтте,
 яғни неке ұлттың білдіретін болды. Бұрын қарақалпақтан
 маң мемлекет бар күшін кер ұлмайтуға мүмкіндік. Еркін
 қарақалпақтар өзіне сай қыпшақтарға жаңа өнерісіз өмір
 сүріп берді. XVI ғасырда кер аумағы өңдік Жайықта көтеріліс-
 тің ұлқайды. Қарақалпақ сарытап қарақалпақтың құрылған Қасым хан
 (1511-1578) ішкі сарытап да ұлттың маң. Қасым хан дипло-
 матиялық, қарақалпақтың, бекетінің

ке қарасты түрліше бөлімінде халықтың мақсад-бағатына ұлашқан. Ал енді "Қазақ ханының қасиеті" атты бөлімнің жаңа кітабында мал, кері мұсауы, керей-төй, жол тәртібі, жері заң секілді нүктелерді қарастыратын ортаңғы заң бөлімімен. Түркі халық осы мұқиматтай орындап, әр заң бөлімін жасап білген. Еңсесі бөлім бөлім хан да, әр заң кітабын ата ханына қарай, таласпай, "Бөлім ханының ескі кітабы" бөлімінде заң кітабын жасап кеткен. Қазығұл өмірі XVII ғасырда. Мұны хан да өзімен қатар алып, еңсесі орындап "Мері Марта" заңын білген. "Мері Марта" бөліміндегі сұрақтар емес, енді бөлім бөлім еңсесі бөлім. Салай ортасын түркілік мұсауында сол бөлім бөлім ата-баба бастады. Мұндай мақалатты құрып, әрине, бөлімді, байрақкер, далауы, әрі сөзі кері таласпайтын ақсаулар сайлап кеткен. Бөлімнің бөлім күші, құрыпты бөлім сөзі, Бөлім шыршып күйе де сол бөлім күрді. Әйтпесекімен, XIX ғ. 60-жылдар реформалары бөлім бөлім бөлім сөзіне кездесіп, бөлім сайлап кеткен, бөлім сөзіне де бөлімнің күшіне қарап Мұны хан кезінде шыршып сөзіне кеткен.

Бөлім, отаршылдықты саясат қана, ел арасы бөлім, еңсесі толық мақалатты құрып. Еңсесіне кітабын бөлім ханының кітабына дейін еңсесіне кітабын кітабына кітабына. Бөлімнің, Бөлімнің, М. Мұсауы және Бөлім сөзіне кітабын осы кітабына кітабына, әрі дүркі емес еңсесіне қарап бөлімде, тарихында кітабына кеткен.

Бөлімнің кітабы, бөлім ханының еңсесіне заң кітабы мен бөлім сөзі бөлім, тарихи мақалатты зор, кітабы бөлім Қазақстан заңына кітабы, конституцияға кітабына кітабына кітабына, кітабына кітабына кітабына. Мұны тарихымен кітабына кітабына кітабына кітабына, кітабына кітабына кітабына.

қолыма илгіртем оғл дег маңызына
 айтылғаны. Ең үшін, пер үшін дег
 өмір ерте ағамдар бірі. Оз өмірім
 (ар) ақаран қайта, біздің қолыма
 жоқар. Ол кейін арқада өз пері-
 мізде білім алушы. Және - 2017 есе
 алсақ, қолыма мүрметің пері, қам-
 ма ози ұлдар пері қайта перің пері.
 Перің ози періңің, перің арқада
 еліміз бірінші дарада.

Енді қазірі кезе оралсақ, 2019 пері
 қолыма перің Перің Президент баяда.
 Біз қазір ең соңғы өмір ерудеміз.
 Перің елдің періңің дарада, перің-
 сіз алғаш періңің қазыметі мен
 қазірі қазыметі пері мен перің.
 Қазірі кезе қолыма періңің перің
 еуда, перің қазір бізде перің перің
 перің. Ол өз үшін перің перің
 да, ози перің, ози өмір есе перің.
 Перің перің перің перің біз перің,
 біз білің перің қолыма перің
 перің. Ең адам өз перің перің
 перің перің, перің ол перің перің
 перің. Қазірі перің, перің біз перің
 перің перің перің перің. Оз перің
 перің перің, біз перің перің
 перің перің. Ең перің перің

миз, кызак пастары оз емие байыт кони,
сеперимизди.

Коромдуганай кеме, биз оз перемизди, оз
емимизди мырза пастарымыз. Мырза пастарымыз
пастарымыз. Оз перемизди, минимизди, димимизди
оған эрмен димимизди аяк. Кызак пер
емим, миним димимизди кайына, сеперим
димимизди кайына! Биз биримиз!

his-11-05

Қожақ хандығы дәуіріндегі құқықтық жүйе.

мен биер сотының рөлі мен тарихи маңызы.

Қожақ хандығы 1465-1466 жылдары құрылған. Әбілқайырдың өзбір сатқатына, халық жағдайына бей-мәлі қарағанына төзе алмаған Керей мен Мәншібек оі хандықтан бөлініп, Моғолстан ханы Есенбұғата келді. Есенбұғаның Керей мен Мәншібекті және олардың артынан еріп келген әскері мен халық өз еліне құшпақмалшылықпен қабылдауы тектен-тек емес. Егер айда-жайда Моғолстан еліне шапқыншылық жасағанынан болса Керей мен Мәншібектің әскері бізді қорғасыз деп сенді. Ұлағат өткен соң олар Моғолстаннан бөлініп Метісу жеріне қожалық туып тігеді. Өз хандықтарың құрған олар құқық жүйе енгізіп биер сотын қабылдайды.

Құқықтық жүйе мен биер сотының о замандағы рөлі айрықша болғаны бәріне мәлім мағұмат. Құқықтық жүйеде әр халықтың халға бағынуы мен өз және өзгелер құқығы тураы жазылған "Қосым ханның қасқа жаны", "Есім ханның ескі жаны", Тәукедің "Меті жарғысы" сияқты заңдарда жазылған деректерді осы құқықтық жүйенің бір бөлігі десеі болар. Мысалы қожалық соңғы ағасұтаны жазған "Меті жарғыда" ақ некені болғаңау, жарына адай боу деген бөлім бар. Оған қарсы келіп, ақ некені болғаңаңдар өілі жазатына келіген.

Билер соты- сол замандағы дауды әділ шешу
 жоюы. Көз келген адам дау шешуші би бола
 алмайды. Би болу үшін адамда тус, дос
 деген ұғым болмауы шарт. Билер сотының
 ерекшелігі де, маңызы да осында жатыр.
 Билер сотының талап үшін шешкен даулары
 да көп. Атап кетсең жер және жерің дауы,
 ұрыс дауы. Билер сотында екі жақтың мәселе-
 сі толық тыңдалып, істің аяқарасы ашылады.
 Кінәлі деп табықандар жазаланарда. Осының
 бәрі би төрелігімен іске асады. Сондай билерге
 мына келтірсең Ұлы жүз бйі- Төле, Орта жүз бйі-
 Қазыбек, Кіші жүз бйі- Жібек.

Қорытындылай келе құқықтық тәртіп пен
 билер сотының рөлі Қазақ хандығында аса
 маңызды болды дегім келеді. Құқықтық тәртіп пен
 билер соты арқында халық мәселесі
 әділ шешіліп, ішкі араздастық туу жағдайынан
 са да басын бәсеңдетіліп отырған.

1. Қазақ хандығы дәуіріндегі құқықтық түйе мен билер соты-
ның ролін сипаттап, тарихи мақалалар талдаңыз.

Қазақ хандығы 1465 жылы Жерей мен Жәнібек хандардың
бастамасымен Моғалстан жерінде құрылды. Әбілқайыр хан 1468
жылы дүниеден озды, оның хандығы яғни, "Қошпелі Өзбек
хандығы" ыдырай бастады. Әбілқайыр ханның немересі Шайбани-
шах хандықта қалпына келтіре алмай, ол жер тұтас Қазақ
хандығының иелігіне көшті.

Қазақ хандығы дәуіріндегі құқықтық түйе Жәнібек-
тің ұлы Жасын хан тұсында қалыптаса бастады. Ол өзінің
"Жасын ханның қасқа жолы" атты заңдар жинағын шығар-
ды. Ол негізінен 5 бағымен тұрды. Олар:

1. Мүлкілік заң
2. Қолмастық заң
3. Әскери заң
4. Елілік заң
5. Мұртшылық заң

Осы заңдардың әрқайсысында өзіндік құқықтық түйе бар. Біз
тек мұнымен тоқталып қана қоймай "Есім ханның ескі
жолы", "Жеті жарғы" заңдар жинағында айтсақ болады.

"Жеті жарғы" заңдар жинағы XVII ғасырда билердің кө-
мегіне сүйеніп жасалған бағам. Жәңгір хан билердің
беделін арттырып, кез келген проблема не мақсат басқа да
дүниемен болса билермен ақылдасып, бір мәселе келіп отыр-
ған. Жалпы Қазақ хандығында үш түрлі үш деңгейдегі
еткен бағам. Олар: Ұлы түзде Жоңғария деңгейі, Орта түзде "Жаз
дауыста" Жазбек деңгейі, Кіші түзде 30 жасында ата деңгейі
атанған Әйтеке деңгейі болады.

Сонымен Қазақ хандығындағы билердің мақсаты халықты әділдікке, бірлікке шақыру болды. Билер бірігіп билер сотын өткізіп отырды. Билер сотында халықтың а-ауқаты, тұрмас тіршілігі және заңға бағынбағандар қаралып отырды. Билер сотының өзіндік артықшылықтары мен ерекшеліктері болды.

Қазақ хандығы дәуіріндегі құқықтық жүйе және билер сотының маңызы зор болды. Сол кезеңдегі белгілі бір заңдар жинағында құқықтық жүйе үнемі қаралып отырды. XVII ғасырда билердің қазақ хандығы қосалмаңдағы ықпалы және беделі артып, билер соты үнемі өткізіліп отырды. Нәтижесінде халық әділдікке ұмтылып, бейбіт, тыныш өмір сүрді.

[illegible][illegible]

Қазақ хандығындағы құқықтық жүйе.

Құқықтық жүйе - малпа халықтың құқықтары негізінде қалыптасқан жүйе. Құқықтық жүйе халықтың құқықтарын қорғау мақсатында қалыптасты. Қазақ хандығындағы құқықтық жүйе көптеген өмірдің тарихи мұрасы, қазақ қоғамындағы заң шотару өнерінің, билер сотының көрнекі үлгісі.

Қазақ хандығы қалыптасқаннан кейін алғашқыда құқықтық жүйе "Әдет-ғұрып құқығына" сүйеніп жүргізінді. Әдет-ғұрып құқығы рулық-тайпалық қақтығыстар мен жан-жақтарда әділ болумен шешуге бағытталды. XVI ғасырда Қасым ханның билігі уақытында халық саяси және экономикалық жетіліс болып "Қасым ханның қасқа жолы" заңдар жинағы шықты. Бұл заңдар өзінің әділ әрі қатаң тәртібімен ерекшеленді. XVIII ғ. Тәуке хан тұсында "Жеті жарғы" заңдары шықты. Бұл жинақты Тәуке хан үш жүздің билері Төле, Қазыбек, Әйтеке билермен бірігіп жазды. Заңда үш жүздің халқы бір орталыққа бағылуға міндеттелді.

Билер - қазақ қоғамының көрнекі өкілдері. Олар ру арасындағы, ең ішіндегі қақтығыстарда әділ шешім өткізі. Хандықта соттың рөлін билер соты атқарды.

Қазақ хандығында құқықтық жүйе қатаң бағыланды. Себебі, соттың саясаты күрделі мемлекетке, елдің толықтығы мен бірлігі маңызды болды.

1) Правовая система и суд Биев в эпоху Казахского ханства является исторически значимой. Ещё до образования Казахского ханства в 1203 году утверждены законы «Яса» при правлении Тингис хана в Монгольской империи, которые были доработаны в 1215 году. Рундаментом для формирования правовой системы стал «Қағым ханның, қасқа толы» - святой путь хана Қасыма и после него «Есім ханның, есімі толы» - исконный путь хана Есімца.

Более того позже при участии Зәе Великих Биев Тонеді, Қазыбек бі, Айтеке бі все установлен «Әсеті тарха», что переводу «сечь уложений» при правлении хана Абдыман. Там были описаны законы, и карание за их непослушания. Благодаря этому царин порядок в ханстве и не было утасного разбоя.

Суд Биев в Казахском ханстве также играли важную роль. На суде Биев обсуждали военные так и политические вопросы. Это было на первом месте. На них могли решать всевозможные тактики боя, пошагово.

На мой взгляд это первые шаги для становления новой нынешней республики.

2) После закрепления советской власти в Казахстане стали меняться национальные правовые традиции, так как смешивалось с советской системой. Предпосылками стали присоединение тузов в XVII - XIX веках к российской империи. Также при советском периоде многое запрещалось населению Казахстана, даже произведения писателей или публикации газет проходили цензуру. Притеснили казахский язык и больше распространялся русский язык.

Ітросимы ыкомы русского обучения. Население утерило свою индивидуальность и прекращаимы ыковенные традиции.

3) В республике Казахстан было принято две конституции. И к этому стремились очень долго. Республика обособилась от Советского союза одна из первых в 1991 году.

Казахстан стал унитарным, светским государством. со своими законами, что определило его независимость.

И стали возобновлять старые традиции, родной язык без угнетения и притеснения со стороны советской власти, заимывая с друими государствами выгодные союз-отношения